

Φουσαυλ, Θηλυκότητα και εκσυγχρονισμός της πατριαρχικής εξουσίας

Sandra Lee Bartky¹

I.

Σε μια εντυπωσιακή κριτική της σύγχρονης κοινωνίας, ο Michel Foucault (*Επιτήρηση και Τιμωρία*) ισχυρίστηκε ότι η άνοδος των κοινοβουλευτικών θεσμών και της νέας αντίληψης των πολιτικών ελευθεριών συνοδεύτηκε από έναν σκοτεινό αντιπερισπασμό, από την ανάδυση μιας νέας, άνευ προηγούμενου πειθαρχίας με στόχο το σώμα. Οι απαιτήσεις από το σώμα είναι τώρα κάτι περισσότερο από την απλή υποταγή ή την ιδιοποίηση των προϊόντων της εργασίας του: η νέα πειθαρχία εισβάλλει στο σώμα και προσπαθεί να ρυθμίσει τις ίδιες τις δυνάμεις και ενέργειές του, την οικονομία και αποτελεσματικότητα των κινήσεών του.

Οι πειθαρχικές πρακτικές που περιγράφει ο Foucault είναι συνδεδεμένες με τις ιδιαίτερες νεωτερικές μορφές του στρατού, του σχολείου, του νοσοκομείου, της φυλακής και του εργοστασίου. Στόχος αυτής της πειθαρχίας είναι να αυξήσει τη χρηστικότητα του σώματος, να πολλαπλασιάσει τις δυνάμεις του:

Διαμορφώνεται λοιπόν μια πολιτική καταναγκασμών, που συνίσταται στην επεξεργασία του σώματος, στον υπολογισμένο χειρισμό των στοιχείων του, των κινήσεών του, της συμπεριφοράς του. Το ανθρώπινο σώμα μπαίνει τώρα μέσα σ' ένα μηχανισμό εξουσίας που το εξερευνά, το αποδιαιρθρώνει και το ανασυνθέτει. Γεννιέται μια «πολιτική ανατομία» που είναι συνάμα μια «μηχανική της εξουσίας». Εξηγεί με ποιον τρόπο μπορεί κανείς να επηρεάζει το σώμα των άλλων, όχι απλώς για να εκτελούν εκείνο που αυτός επιθυμεί, αλλά και για να ενεργούν όπως αυτός θέλει, σύμφωνα με τις τεχνικές και με

¹Το κείμενο της Sandra Lee Bartky δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1988, στην έκδοση "Feminism and Foucault: Reflections on Resistance". Το ανακαλύψαμε στην έκδοση "The politics of women's bodies: Sexuality, appearance and behaviour". Παρόλη την περιγραφική και αναλυτική του αξία για το μετασχηματισμό της πατριαρχικής εξουσίας στον ορίζοντα της νεωτερικής κατά και συνένεια την κεντρική θέση που κατέχει στη σχετική βιβλιογραφία, παρέμεινε αμετάφραστο στα ελληνικά. Χωρίς να συμφωνούμε απόλυτα με κάποια από τα συμπεράσματά της συγγραφέα και δεδομένου ότι η θεωρία πάνω σε ζητήματα φύλου έχει πλέον προωθηθεί σε διάφορες κατευθύνσεις, εκτιμήσαμε ότι παραμένει επίκαιρη η κριτικά έμφυλη ανάγνωση του Foucault, η περιγραφή των βίαιων επιταγών της θηλυκότητας και οι δομές ενσωμάτωσής τους από τα υποκείμενα που φέρουν τα σώματά τους περισσότερο ως αντικείμενα θέασης και κριτικής παρά ως βιώσιμα και βιωμένα σώματα. Το κείμενο επιμένει στις αόρατες πατριαρχικές θεσμίσεις που συγκροτούν το θηλυκό υποκείμενο – πάνω σ' αυτές τις θεσμίσεις είναι που πατάει και η καπιταλιστική συνθήκη ως παράλληλος μηχανισμός κατασκευής του καταναλωτικού υποκειμένου.

την ταχύτητα και την αποτελεσματικότητα που έχει προκαθορίσει. Η πειθαρχία κατασκευάζει έτσι σώματα υποταγμένα και εξασκημένα, σώματα «πειθήνια».
(M. Foucault, ό.π.)

Η παραγωγή «πειθήνιων σωμάτων» απαιτεί έναν αδιάλειπτο καταναγκασμό που κατευθύνεται στις ίδιες τις διαδικασίες της σωματικής δραστηριότητας, όχι απλά στο αποτέλεσμα της: αυτή η «μικροφυσική της εξουσίας» αποσπασματικοποιεί και διαμελίζει το χρόνο του σώματος, το χώρο του και τις κινήσεις του.

Ο σπουδαστής, κλισμένος στην τάξη, είναι προορισμένος να κάθεται σε ένα θρανίο, το οποίο δεν μπορεί να εγκαταλείψει. Η κατάταξή του στην τάξη μπορεί να συναχθεί από τη θέση του θρανίου του, μέσα στον τεμαχισμένο χώρο της ίδιας της τάξης. Ο Foucault μας λέει ότι «ο Jean Baptiste de la Salle ονειρευόταν μια τάξη στην οποία η διάταξη του χώρου μπορεί να παρέχει ταυτόχρονα μια ολοκληρωτή σειρά από διακρίσεις, ανάλογες με την πρόοδο του σπουδαστή, την αξία, το χαρακτήρα, την επιμέλεια, την καθαριότητα και το εισόδημα των γονιών του» (ό.π.). Ο σπουδαστής πρέπει να κάθεται στητός, με τα πέλματα στο πάτωμα, το κεφάλι ορθό. Δεν καμπουριάζει και δεν στριφογυρίζει. Το έμπυχο σώμα του βρίσκεται σε συγκεκριμένο συσχετισμό με το άψυχο θρανίο.

Η λεπτή εκτέλεση των χειρονομιών και κινήσεων που απαιτούνται από τους στρατιώτες είναι πολύ πιο αμείλικτη:

Η διαταγή «Παρουσιάστε αρμ!» εκτελείται σε τρεις κινήσεις. Ο στρατιώτης ανυψώνει πρώτα το τουφέκι με το δεξί χέρι, πλησιάζοντάς το στο σώμα του, με τρόπο ώστε να είναι κάθετο προς το δεξί του γόνατο. Η άκρη της κάννης πρέπει να βρίσκεται στο ύψος του ματιού του. Μ' ένα χτύπο, περνάει το όπλο στο αριστερό χέρι. Ο βραχίονάς του πρέπει να είναι τεντωμένος και κολλημένος στο σώμα, στο ύψος του ζωστήρα. Με τη δεύτερη κίνηση, ο στρατιώτης ξαναφέρει το όπλο μπροστά του με το αριστερό χέρι, με την κάννη προς τα μέσα, ανάμεσα στα δύο μάτια του, κάθετα. Το αδράχνει από τη λαβή με το δεξί χέρι έχοντας τον βραχίονα τεντωμένο, με τον προφυλακτήρα της σκανδάλης ακουμπισμένο στο πρώτο δάχτυλο. Το αριστερό του χέρι βρίσκεται στο ύψος της εγκοπής της ασφάλειας και ο αντίχειράς του κατά μήκος της γλυφής της κάννης. Με την τρίτη κίνηση... (Foucault, ό.π.)

Αυτή η «σύζευξη σώματος – αντικειμένου» του στρατιώτη και του όπλου του, του σπουδαστή και του θρανίου του, προκαλεί έναν «καταναγκαστικό σύνδεσμο με το μηχανισμό παραγωγής». Πράγματι, είμαστε μακριά από παλαιότερες μορφές ελέγχου οι οποίες «απαιτούσαν από το σώμα μόνο σήματα ή προϊόντα, μορφές έκφρασης ή το αποτέλεσμα της εργασίας» (Foucault, ό.π.).

Ο χρόνος του σώματος, σ' αυτά τα συστήματα εξουσίας, ελέγχεται τόσο ασφυκτικά όσο ο χώρος του: η σφυρίχτρα του εργοστασίου και το κουδούνι του σχολείου χαρακτηρίζουν τη διαίρεση του χρόνου σε διακριτές και τεμαχισμένες ενότητες που ρυθμίζουν τις διάφορες δραστηριότητες της ημέρας. Το πρόγραμμα που ακολουθεί, κατασκευασμένο με το ίδιο πνεύμα όπως και η ημερήσια διάταξη στο δικό μου γυμνάσιο, προτείνεται για τα γαλλικά «*coles mutuelles*» των αρχών του 19^{ου} αιώνα:

8:45 είσοδος του επιμελητή της τάξης, 8:52 ο επιμελητής κάνει το προσκλητήριο των μαθητών, 8:56 τα παιδιά μπαίνουν στην αίθουσα και προσεύχονται, 9:00 κάθονται στα θρανία τους, 9:04 γράφουν στα τετράδιά τους, 9:08 τέλος της υπαγόρευσης, 9:12 ξαναγράφουν στα τετράδια κ.λπ. (Foucault ό.π.)

Τέτοιος ασφυκτικός και ακριβής έλεγχος δεν μπορεί να διατηρηθεί χωρίς λεπτομερή και αδιάκοπη επιτήρηση.

Το σχέδιο του Jeremy Bentham για το Πανοπτικόν, μια πρότυπη φυλακή, συλλαμβάνει, κατά τον Foucault, την ουσία της πειθαρχικής κοινωνίας. Στην περιφέρεια του Πανοπτικού, μια κυκλική κατασκευή. Στο κέντρο, ένας πύργος με μεγάλα παράθυρα που βλέπουν στην εσωτερική πλευρά του κύκλου. Η δομή της περιφέρειας χωρίζεται σε κελιά, το καθένα με δύο παράθυρα, το ένα βλέπει στα παράθυρα του πύργου και το άλλο βλέπει έξω, δημιουργώντας έναν φωτισμό από πίσω ώστε κάθε φιγούρα να είναι ορατή μέσα στο κελί. «Αυτό που χρειάζεται, λοιπόν, είναι να τοποθετηθεί ένας επιβλέπων στον κεντρικό πύργο και να κλείσει σε κάθε κελί έναν παρανοϊκό, έναν ασθενή, έναν κατάδικο, έναν εργάτη ή ένα μαθητή» (Foucault ό.π.). Κάθε έγκλειστος είναι μόνος, αποκλεισμένος από ουσιαστική επικοινωνία με τους υπόλοιπους, αλλά διαρκώς ορατός από τον πύργο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα «να μεταδώσει στον έγκλειστο μια κατάσταση συνειδητής και μόνιμης ορατότητας που διασφαλίζει την αυτόματη αποτελεσματικότητα της εξουσίας». Ο καθένας γίνεται δεσμοφύλακας του εαυτού του. Αυτή η κατάσταση «συνειδητής και μόνιμης ορατότητας» είναι σημάδι ότι ο στενός, πειθαρχικός έλεγχος του σώματος ελέγχει και το μυαλό. Στην αέναη αυτοεπιτήρηση του εγκλείστου έχει την απαρχή της η περίφημη «ατομοκρατία» και η αυξημένη αμηχανία που έχουν σφραγίσει τη σύγχρονη εποχή. Για τον Foucault η δομή και τα αποτελέσματα του Πανοπτικού αντηχούν σε ολόκληρη την κοινωνία: Μας εκπλήσσει το γεγονός ότι «οι φυλακές μοιάζουν με εργοστάσια, σχολεία, στρατώνες, νοσοκομεία, τα οποία όλα μοιάζουν με φυλακές»;

Η καταγραφή στο *Επιτήρηση και Τιμωρία* των πειθαρχικών πρα-

κτικών που παράγουν τα «πειθήνια σώματα» της νεωτερικότητας είναι ένας πραγματικός άθλος, ο οποίος περιλαμβάνει μια πλούσια θεωρητική περιγραφή των τρόπων με τους οποίους ο εργαλειακός ορθολογισμός ελέγχει το σώμα μαζί με πληθώρα ιστορικών λεπτομερειών. Όμως ο Foucault αντιμετωπίζει το σώμα καθ' όλα σαν να ήταν ένα, σαν να μην διαφέρουν οι σωματικές εμπειρίες ανδρών και γυναικών και σαν οι άνδρες και οι γυναίκες να είχαν την ίδια σχέση με τους χαρακτηριστικούς θεσμούς της νεωτερικής ζωής. Πού είναι η αναφορά στις πειθαρχικές πρακτικές που παράγουν τα «πειθήνια σώματα» των γυναικών, σώματα περισσότερο πειθήνια από εκείνα των ανδρών; Οι γυναίκες, όπως και οι άνδρες, υπόκεινται σε πολλές από τις πειθαρχικές πρακτικές που περιγράφει ο Foucault. Ωστόσο, είναι τυφλός απέναντι στις πειθαρχήσεις που συγκροτούν έναν τρόπο ενσωμάτωσης που είναι ιδιαίτερος γυναικείος. Η παράβλεψη των μορφών υποταγής που παράγουν το σώμα της θηλυκότητας σημαίνει τη διαιώνιση της σιωπής και αδυναμίας εκείνου πάνω στις οποίες επιβλήθηκαν αυτές οι πειθαρχήσεις. Επομένως, παρά τον απελευθερωτικό τόνο που αντηχεί η κριτική του Foucault στην εξουσία, η ανάλυσή του συνολικά αναπαράγει έναν τόνο ενδημικό σε ολόκληρη τη δυτική πολιτική θεωρία.

Γεννιόμαστε με «ανδρικά» ή «γυναικεία» βιολογικά χαρακτηριστικά, δεν γεννιόμαστε αρσενικοί ή θηλυκές. Η γυναικεία θηλυκότητα είναι ένα τέχνασμα, μια επινόηση, «ένας τρόπος επαναλαμβανόμενης αναπαράστασης επιβεβλημένων κανόνων της ταυτότητας φύλου, που αποτελούν άλλη μια επίστρωση της σάρκας, όπως τόσες άλλες» (Judith Butler). Στο κείμενο που ακολουθεί, θα εξεταστούν οι πειθαρχικές πρακτικές που παράγουν το σώμα εκείνο που στις χειρονομίες και την εμφάνιση είναι αναγνωρίσιμα θηλυκό. Ξεχωρίζουν τρεις κατηγορίες πρακτικών: εκείνες που στοχεύουν στη δημιουργία ενός σώματος ορισμένου μεγέθους και μορφής, εκείνες που αποδίδουν στο σώμα αυτό συγκεκριμένο ρεπερτόριο χειρονομιών, στάσεων και κινήσεων, και εκείνες που στοχεύουν στην επίδειξή του ως διακοσμημένη επιφάνεια. Ας εξετάσουμε τη φύση αυτών των πειθαρχήσεων, τον τρόπο που επιβάλλονται, από ποιον επιβάλλονται, καθώς και τα αποτελέσματα της επιβολής τέτοιων πειθαρχήσεων στη γυναικεία ταυτότητα και υποκειμενικότητα. Ας αναλύσουμε τις πειθαρχικές πρακτικές υπό το πρίσμα του εκσυγχρονισμού της πατριαρχικής κυριαρχίας, έναν εκσυγχρονισμό που ιστορικά ζετυλιγεται σύμφωνα με το γενικό μοτίβο που περιγράφει ο Foucault.

II.

Τα στυλ της γυναικείας φιγούρας ποικίλλουν από εποχή σε εποχή

και από πολιτισμό σε πολιτισμό: είναι αντανakλάσεις πολιτισμικών εμμονών και προκαταλήψεων που ακόμη και σήμερα ελάχιστα έχουν αναλυθεί. Σήμερα, το μέγεθος, η δύναμη και η πληθωρικήτητα σε ένα γυναικείο σώμα αντιμετωπίζονται με απέχθεια. Το σύγχρονο σώμα της μόδας είναι μια σιλουέτα που ταιριάζει περισσότερο σε ένα έφηβο κορίτσι, παρά σε μια ενήλικη γυναίκα. Μιας και οι συνηθισμένες γυναίκες έχουν φυσιολογικά άλλες διαστάσεις, οφείλουν φυσικά να αρχίσουν δίαιτα.

Στα γυναικεία περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας κυκλοφορούν άρθρα για δίαιτες ουσιαστικά σε κάθε τεύχος. Μετά τις καταστροφικές για τη δίαιτα διακοπές των Χριστουγέννων και, αργότερα, πριν την καλοκαιρινή εποχή του μπικίνι, οι τίτλοι αυτών των άρθρων γίνονται όλο και πιο εκκωφαντικοί, όλο και πιο χτυπητοί. Πλέον απευθύνονται στην αναγνώστρια σε προστακτικό τόνο: «Φτιάξε τη σιλουέτα σου για το καλοκαίρι! Διώξε το βρώμικο χειμερινό λίπος με την ολοκαίνουρια δίαιτα με γκρέιπφρουτ!». Περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες επισκέπτονται γιατρούς, ενώ οι γυναίκες είναι συντριπτικά πολυπληθέστερες των ανδρών σε ομάδες αυτοβοήθειας.

Η δίαιτα πειθαρχεί τις ανάγκες του σώματος: η όρεξη πρέπει να ελέγχεται όλη την ώρα και να κυριαρχείται από μια ατσαλένια θέληση. Αφού δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί την αθώα ανάγκη του οργανισμού για τροφή, το σώμα γίνεται εχθρός, ένα ξένο σώμα αποφασισμένο να ανατρέψει το σχέδιο πειθαρχησης. Η νευρική ανορεξία, που έχει πλέον λάβει διαστάσεις επιδημίας, είναι για τις γυναίκες στα τέλη του 20^{ου} αιώνα ό,τι ήταν η υστερία για τις γυναίκες παλαιότερων εποχών: η αποκρυστάλλωση μιας διαδεδομένης πολιτισμικής εμμονής σε μια παθολογική μορφή (Susan Bordo).

Η δίαιτα είναι μία μορφή πειθαρχίας που επιβάλλεται στο σωματικό υποκείμενο και φτάνει μέχρι την «τυραννία του αδύνατου σώματος». Η γυμναστική είναι άλλη μία. Από τη στιγμή που και άνδρες και γυναίκες γυμνάζονται, δεν είναι πάντοτε εύκολο να διακρίνουμε τι κάνουν για χάρη της καλής φυσικής κατάστασης και τι κάνουν για να υποταχθούν στις απαιτήσεις της ιδανικής εικόνας τους. Οι γυναίκες κατεξοχήν πηγαίνουν στα γυμναστήρια υποτασσόμενες στις απαιτήσεις της θηλυκότητας.

Δεν είναι μόνο η φυσική όρεξη ή το ασμίλευτο περίγραμμα που αποτελούν κίνδυνο για τη γυναίκα: οι ίδιες οι εκφράσεις του προσώπου της μπορούν να υπονομεύσουν το σχέδιο πειθαρχησης στη σωματική τελειότητα. Ένα εκφραστικό πρόσωπο ρυτιδώνεται πιο εύκολα από ένα ανέκφραστο. Επομένως, αν οι γυναίκες δεν μπορούν να καταπιέσουν τα δυνατά συναισθήματα, μπορούν τουλάχιστον να μάθουν να εμποδίζουν την τάση του προσώπου να τα καταγράφει.

Η Σοφία Λόρεν προτείνει μια μοναδική λύση σ' αυτό το πρόβλημα: ένα κομματάκι κολλητικής ταινίας στο μέτωπο ή ανάμεσα στα φρύδια τραβάει το δέρμα κάθε φορά που συνοφρυώνεται, και δρα ως υπενθύμιση για να ηρεμήσει το πρόσωπο. Η ταινία μπορεί να επικολληθεί κάθε φορά που η γυναίκα είναι μόνη στο σπίτι.

III.

Υπάρχουν σημαντικές διαφορές των φύλων στις χειρονομίες, τη στάση, τις κινήσεις και τη γενική συμπεριφορά του σώματος: οι γυναίκες είναι πολύ πιο περιορισμένες από τους άνδρες στον τρόπο που κινούνται και στο χώρο που καταλαμβάνουν. Στο κλασικό έργο της πάνω στο θέμα, η Iris Young παρατηρεί ότι μοιάζει να υπάρχει ένας χώρος που περιβάλλει τις γυναίκες στη φαντασία τους, πέρα από τον οποίο διστάζουν να κινηθούν. Αυτό καταδεικνύεται στην απροθυμία να τεντώσουν και να απλώσουν το σώμα τους μέχρι εκεί που φτάνει –όπως γίνεται στα αθλήματα ή στις σωματικές εργασίες–, στη συνήθως περιορισμένη τους στάση, καθώς και στον γενικότερο τρόπο που κινούνται. Ο χώρος της γυναίκας δεν είναι ένα πεδίο στο οποίο οι σωματικές προθέσεις και επιθυμίες μπορούν να πραγματοποιηθούν ελεύθερα, αλλά μια περιφραγμένη περιοχή στην οποία νιώθει τοποθετημένη και από την οποία καθορίζεται. Η «χαλαρή γυναίκα» παραβιάζει αυτές τις νόρμες: η χαλαρότητά της εκδηλώνεται όχι μόνο στο ήθος της, αλλά και στον τρόπο ομιλίας της και κυριολεκτικά στον ελεύθερο και εύκολο τρόπο που κινείται.

Σε μια εκπληκτική σειρά περισσότερων από 2000 φωτογραφίες, πολλές από τις οποίες τραβήχτηκαν κρυφά στο δρόμο, η γερμανίδα φωτογράφος Marianne Wex κατέγραψε διαφορές στην τυπική αρσενική και θηλυκή στάση του σώματος. Οι γυναίκες κάθονται περιμένοντας το τρένο με τα χέρια κοντά στο σώμα, τις παλάμες διπλωμένες πάνω στην ποδιά τους, τα δάχτυλα των ποδιών ευθεία μπροστά ή γυρισμένα προς τα μέσα, και τα πόδια ενωμένα μεταξύ τους. Οι γυναίκες αυτών των φωτογραφιών γίνονται μικρές και στενές, άκακες. Αποπνέουν ένταση. Καταλαμβάνουν λίγο χώρο. Οι άνδρες, από την άλλη, απλώνονται στον διαθέσιμο χώρο. Κάθονται με τα πόδια ανοιχτά και τα χέρια ριγμένα σε κάποια απόσταση από το σώμα. Η πιο συνηθισμένη ανδρική στάση καθίσματος είναι αυτή που η Wex αποκαλεί «στάση προσφοράς»: τα πόδια αφημένα ορθάνοιχτα, ο καρβάλος ορατός, τα δάχτυλα των ποδιών στραμμένα προς τα έξω, το ένα χέρι συχνά αναπαύεται στο πλάι με την παλάμη να αιωρείται πάνω από έναν απλωμένο γοφό.

Αναλογικά με το συνολικό μέγεθος του σώματος, ο ανδρικός διασκελισμός είναι μεγαλύτερος από τον γυναικείο. Ο άνδρας έχει

πιο πηδηχτό και ρυθμικό βήμα, προχωρά με τα χέρια σε μεγαλύτερη απόσταση από το σώμα και τα αφήνει να κάνουν μεγαλύτερη ταλάντωση. Η γυναίκα κρατά τα χέρια της κοντύτερα στο σώμα, τις παλάμες κολλημένες στο πλάι. Το περπάτημά της είναι προσεκτικό. Αν έχει δε υποταχτεί στον επιπρόσθετο περιορισμό των ψηλοτάκουνων παπουτσιών, το σώμα της είναι γεμμένο μπροστά και χωρίς ισορροπία: ο αγώνας να περπατήσει κάτω απ' αυτές τις συνθήκες κάνει το βήμα της ακόμα πιο κοφτό.

Οι γυναικείες κινήσεις όμως υπόκεινται και σε μια ακόμη πιο λεπτή πειθάρχηση. Τα γυναικεία πρόσωπα, όπως και τα σώματα, εξασκούνται στην έκφραση της υποτακτικότητας. Κάτω από την αρσενική εξουχιστική διερεύνηση, οι γυναίκες αποστρέφουν το βλέμμα τους και το χαμηλώνουν. Η γυναικεία ματιά έχει μάθει να εγκαταλείπει το δικαίωμα στην κυρίαρχη θέση του ενεργού παρατηρητή. Το «καλό» κορίτσι μαθαίνει να αποφεύγει το θαρραλέο και απελευθερωμένο βλέμμα της «χαλαρής» γυναίκας που κοιτάζει επιδίδοντας και οποιονδήποτε κάνει κέφι. Οι γυναίκες επίσης εξασκούνται στο χαμόγελο περισσότερο απ' ό,τι οι άνδρες. Και στην οικονομία του χαμόγελου, όπως και οπουδήποτε αλλού, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι γυναίκες γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης, καθώς δίνουν περισσότερα απ' όσα παίρνουν. Σε πολλά τυπικά γυναικεία επαγγέλματα, η ευγένεια, η υποτακτικότητα, η εξυπηρετικότητα είναι μέρος της δουλειάς. Αυτό απαιτεί από την εργαζόμενη να φοράει ένα χαμόγελο στο πρόσωπό της για όλη την εργάσιμη ημέρα, ανεξαρτήτως της εσωτερικής της κατάστασης. Η οικονομία του αγγίγματος είναι επίσης άνιση: οι άνδρες αγγίζουν τις γυναίκες πιο συχνά και σε περισσότερα σημεία του σώματος απ' ό,τι αγγίζουν οι γυναίκες τους άνδρες: οι γυναίκες γραμματείς, οι εργάτριες στα εργοστάσια και οι σερβιτόρες αναφέρουν ότι τέτοιοι είδους ελευθερίες σε σχέση με τα δικά τους σώματα παίρνονται από άλλους σε καθημερινή βάση.

Η γυναικεία κίνηση, χειρονομία και στάση πρέπει να εκφράζει όχι μόνο συστολή, αλλά και χάρη, καθώς και έναν ερωτισμό συγκρατημένο από σεμνότητα: και τα τρία μαζί. Αυτό είναι το πεδίο για την εκμάθηση ενός εντελώς νέου μοντέλου: η γυναίκα πρέπει να στέκεται με το στομάχι ρουφηγμένο προς τα μέσα, τους ώμους τραβηγμένους προς τα πίσω και το στήθος προτεταμένο, ώστε να το επιδεικνύει όσο το δυνατόν καλύτερα. Ενώ οφείλει να περπατάει σύμφωνα με τη μόδα που αρμόζει σε μια γυναίκα, οι κινήσεις της πρέπει ταυτοχρόνως να συνδυάζονται με ένα διακριτικό αλλά προκλητικό λίκνισμα των γοφών. Η υπερβολική επίδειξη όμως είναι ταμπού: Γυναίκες με κοντές φούστες και βαθιά ντεκολτέ οφείλουν να αποφεύγουν το σκύψιμο, αλλά αν χρειαστεί να το κάνουν, πρέπει να αποτρέψουν

την ανάρμοστη επίδειξη του στήθους ή των γλουτών. Από καιρό σε καιρό τα περιοδικά μόδας παρέχουν ακριβείς οδηγίες για τον σωστό τρόπο εισόδου και εξόδου από αυτοκίνητο. Αυτές οι οδηγίες συνδυάζουν και τις τρεις επιταγές των γυναικείων κινήσεων: μια γυναίκα δεν επιτρέπεται να απλώνει χέρια και πόδια προς όλες τις κατευθύνσεις, πρέπει να προσπαθεί να κινείται με χάρη –όχι και μικρό πράγμα, όταν πρέπει να κατέβεις από το πίσω κάθισμα ενός Φιάτ– και συνιστάται να αδράξει την ευκαιρία για μια ορισμένη παρουσίαση του ποδιού.

Όλες οι κινήσεις που περιγράψαμε προκύπτουν από το ίδιο το σώμα της γυναίκας. Αλλά με έναν τρόπο που συνήθως περνά απαρατήρητος, σε ένα ζευγάρι ο άνδρας πιθανόν να οδηγεί, κυριολεκτικά, τη γυναίκα όπου πηγαίνει: στο δρόμο, στο στρίψιμο μιας γωνίας, μπαίνοντας σε ένα ασανσέρ, μέσα από πόρτες, στην καρέκλα της για το δείπνο, στην πίστα χορού. Η κίνηση του άνδρα «δεν είναι απαραίτητα βαριά και πιεστική ή σωματική με έναν άσχημο τρόπο. Είναι λεπτή και ευγενής, αλλά και αποφασιστική, με τον τρόπο του πιο σίγουρου για τον εαυτό του αναβάτη απέναντι σε ένα καλοεκπαιδευμένο άλογο» (Nancy Henley).

IV.

Εξετάσαμε κάποιες από τις πρακτικές πειθάρχησης που οφείλει να κατέχει μια γυναίκα στην επιδίωξή της για το σώμα του σωστού μεγέθους και σχήματος που παρουσιάζει επίσης το αρμόζον στυλ της γυναικείας κινήσιολογίας. Όμως το γυναικείο σώμα αποτελεί και μια διακοσμημένη επιφάνεια, και σ' αυτή τη διαδικασία εμπλέκεται εξίσου μεγάλη πειθαρχία. Εδώ, ιδιαίτερα στο άπλωμα του *make up* και την επιλογή των ρούχων, η τέχνη και η πειθαρχία συγκλίνουν, παρ' όλο που, όπως θα εξηγήσω παρακάτω, απαιτείται λιγότερη τέχνη απ' όσο υποθέτουμε.

Το δέρμα της γυναίκας πρέπει να είναι απαλό, ελαστικό, άτριχο και λείο. Σε ιδανικές συνθήκες, δεν πρέπει να προδίδει κανένα ίχνος φθοράς, εμπειρίας, ηλικίας ή περίσκεψης. Οι τρίχες πρέπει να αφαιρούνται όχι μόνο από το πρόσωπο, αλλά και από μεγάλες επιφάνειες του σώματος, από τα πόδια, ακόμα και από την ηβική περιοχή, μια επιχείρηση που επιτυγχάνεται με πληθώρα μεθόδων. Η αφαίρεση της τριχοφυΐας του προσώπου μπορεί να γίνει πιο εξειδικευμένα. Τα φρύδια βγαίνουν από τη ρίζα τους με τσιμπιδάκι. Καυτό κερί χύνεται πάνω στο μουστάκι και τα μάγουλα και αποκολλάται όταν κρυώσει. Η γυναίκα που θέλει ένα πιο μόνιμο αποτέλεσμα μπορεί να δοκιμάσει την ηλεκτρόλυση: πρόκειται για την εξόντωση της ρίζας της τρίχας με τη διοχέτευση ηλεκτρικού ρεύματος σε μια βελόνα που έχει εισαχθεί στη βάση της. Η διαδικασία είναι επώδυνη και κοστίζει ακριβά.

Η εξέλιξη αυτού που ο «ειδικός ομορφιάς» ονομάζει «σωστή φροντίδα της επιδερμίδας» περιλαμβάνει όχι μόνο τη διατήρηση της υγείας, την αποφυγή έντονων μορφασμών και την εφαρμογή ασκήσεων προσώπου, αλλά και την τακτική χρήση προϊόντων περιποίησης προσώπου, πολλά από τα οποία πρέπει να χρησιμοποιούνται πάνω από μια φορά τη μέρα: καθαριστικές λοσιόν (το συνηθισμένο σαπούνι με νερό «διαταράσσει το pH του δέρματος»), καθαριστικά γαλακτώματα (ηπιότερα των λοσιόν), στυπτικά, τονωτικά, καθαριστικά για μακιγιάζ, κρέμες νυκτός, κρέμες τροφής, κρέμες ματιών, ενυδατικές, εξισορροπητικές, κρέμες σώματος, κρέμες χεριών, αλοιφές χειλιών, κρέμες μαυρίσματος, αντηλιακά, μάσκες προσώπου. Η εξασφάλιση της σωστής μάσκας προσώπου είναι περίπλοκη: Υπάρχουν θειούχες μάσκες για τα σπυράκια. Μάσκες λαδιού για τις ξηρές περιοχές. Αν αυτές αποτύχουν, υπάρχουν μάσκες σύσφιξης, μάσκες συντήρησης, μάσκες απολέπισης, καθαριστικές μάσκες από βότανα, καλαμπόκι ή αμύγδαλα. Οι μαύρες γυναίκες ίσως θελήσουν να χρησιμοποιήσουν κρέμες ξανοίγματος, για «ήπιο τόνο δέρματος». Τα προϊόντα φροντίδας της επιδερμίδας δεν επαλείφονται έτσι απλά στο δέρμα, αλλά εφαρμόζονται σύμφωνα με ακριβείς κανόνες: η κρέμα ματιών επιστρώνεται ταμποναριστά με ήπιες κινήσεις προς –και ποτέ από– τη μύτη. Η κρέμα καθαρισμού εφαρμόζεται μόνο με κινήσεις προς τα έξω, κάθετα στη μύτη και από πάνω προς τα έξω στα μάγουλα. Ο κανονιστικός λόγος της σύγχρονης ιατρικής έχει στρατολογηθεί από τη βιομηχανία καλλυντικών για να κερδίσει αξιοπιστία στους ισχυρισμούς της.

Στη γλώσσα των περιοδικών μόδας και των διαφημίσεων για καλλυντικά, το μακιγιάζ παρουσιάζεται σαν μια αισθητική δραστηριότητα με την οποία μια γυναίκα μπορεί να εκφράσει την ατομικότητά της. Στην πραγματικότητα, ενώ η μόδα στο μακιγιάζ αλλάζει κάθε λίγα χρόνια, κι ενώ παραλλαγές επιτρέπονται μόνο σε ορισμένες περιστάσεις, το μακιγιάζ του προσώπου είναι, κατά βάθος, μια άκρως τυποποιημένη δραστηριότητα που αφήνει λίγα περιθώρια για αυτοέκφραση. Το βάψιμο του προσώπου δεν είναι σαν το ζωγράφισμα μιας εικόνας: στην καλύτερη περίπτωση θα μπορούσε να περιγραφεί σαν το ζωγράφισμα της ίδιας εικόνας ξανά και ξανά, με ελάχιστες παραλλαγές. Ελάχιστο εύρος απόκλισης επιτρέπεται σ' αυτό που αποκαλείται σωστό μακιγιάζ γραφείου και μακιγιάζ για κοινωνικές περιστάσεις. Πράγματι, η γυναίκα που θα βαφτεί με έναν ιδιαίτερο καινοτόμο και ευφάνταστο τρόπο είναι πιθανόν να αντιμετωπιστεί όχι σαν καλλιτέχνίδα, αλλά σαν εκκεντρική. Επιπλέον, μιας και ένα σωστά μακιγιαρισμένο πρόσωπο αποτελεί, αν όχι άδεια εισόδου, τουλάχιστον πιστοποιητικό αποδοχής στις περισσότερες

κοινωνικές και επαγγελματικές περιστάσεις, η γυναίκα που επιλέγει να μη μακιγιαριστεί καθόλου αντιμετωπίζει κυρώσεις τέτοιες που δεν θα εφαρμόζονταν ποτέ σε κάποιον/α που θα επέλεγε να μη ζωγραφίσει μια ακουαρέλα...

V.

Έχουν όλα αυτά να κάνουν απλώς με τις διαφορές των φύλων; Ασφαλώς και όχι. Οι πειθαρχικές πρακτικές που περιέγραψα είναι μέρος της διαδικασίας μέσω της οποίας κατασκευάζεται το ιδανικό σώμα της θηλυκότητας – και επομένως το θηλυκό σώμα-υποκειμένο. Σ' αυτή την κατασκευή είναι αναγκαία η παραγωγή ενός «εξασκημένου και πειθηνίου σώματος», που σημαίνει ένα σώμα στο οποίο είναι εγγεγραμμένο ένα κατώτερο στάτους. Το γυναικείο πρόσωπο πρέπει να είναι μακιγιαρισμένο, δηλαδή μασκαρεμένο, όπως και το σώμα της: πρέπει να χάσει δέκα κιλά, τα χείλη της πρέπει να γίνουν πιο μυστηριώδη. Η «τέχνη» του μακιγιάζ είναι η τέχνη της μεταμόρφωσης, αυτό όμως προϋποθέτει ότι το γυναικείο πρόσωπο, άβαφο, είναι ατέλές. Σαπουνί και νερό, ένα ξύρισμα και απλή φροντίδα της υγιεινής μπορεί να είναι αρκετά για εκείνον. Για εκείνη όμως όχι. Η στρατηγική των περισσότερων διαφημίσεων για προϊόντα ή υπηρεσίες ομορφιάς είναι να υποβάλλουν στις γυναίκες ότι τα σώματά τους είναι ελαττωματικά. Αλλά ακόμη και χωρίς τόσο κατηγορηματική διδαχή, οι εικόνες της τέλει θηλυκής ομορφιάς με τις οποίες μας βομβαρδίζουν καθημερινά τα μέσα ενημέρωσης δεν αφήνει αμφιβολίες στο μυαλό των περισσότερων γυναικών ότι συγκριτικά αποτυγχάνουν. Οι τεχνολογίες για τη θηλυκότητα υιοθετούνται και εξασκούνται από τις γυναίκες πάνω σε ένα υπόβαθρο διάχυτης αίσθησης σωματικής ατέλειας. Αυτό εξηγεί τον συχνά τυραννικό ή ακόμη και τελετουργικό χαρακτήρα τους.

Το πειθαρχικό μοντέλο της θηλυκότητας είναι μια παγίδα: απαιτεί τόσο ριζικά και εκτεταμένα μέτρα σωματικής μεταμόρφωσης, που ουσιαστικά κάθε γυναίκα που αφιερώνει τον εαυτό της σ' αυτό είναι καταδικασμένη σε κάποιο βαθμό να αποτύχει. Έτσι, ένας βαθμός ντροπής προστίθεται στην αίσθηση της γυναίκας ότι το σώμα στο οποίο κατοικεί είναι ελαττωματικό: θα έπρεπε να φροντίσει καλύτερα τον εαυτό της. Θα έπρεπε τελικά να είχε τρέξει εκείνο το τελευταίο χιλιόμετρο. Πολλές γυναίκες δεν διαθέτουν χρόνο ή πόρους για να παρέχουν στον εαυτό τους τα ελάχιστα που απαιτεί μια τέτοια κατάσταση, π.χ. μια σωστή διατροφή. Αυτή είναι άλλη μια πηγή ντροπής για φτωχές γυναίκες, που πρέπει να φέρουν τη θεωρούμενη από την κοινωνία ως «ντροπή της φτώχειας». Το βάρος που φέρουν οι φτω-

χές γυναίκες από αυτήν την άποψη δεν είναι μόνο ψυχολογικό, εφ' όσον η συμμόρφωση στα κυρίαρχα σωματικά πρότυπα είναι γνωστός παράγοντας τόνωσης της οικονομίας.

Οι ευρύτερες πειθαρχήσεις που κατασκευάζουν ένα «αθλητικό» σώμα από ένα γυναικείο, δεν είναι σε καμία περίπτωση ειδικές για κάποια φυλή ή τάξη. Γυναίκες της εργατικής τάξης ή έγχρωμες είναι αφιερωμένες στην ενσάρκωση ενός ιδανικού θηλυκότητας εξίσου με τις πιο προνομιούχες αδελφές τους. Χωρίς να αρνούμαστε βέβαια ότι παράγοντες όπως φυλή, τάξη, περιοχή κατοικίας, εθνικότητα ή προσωπικό γούστο μπορούν με πολλούς τρόπους να εκφραστούν μέσα στο είδος των πρακτικών που περιέγραψα. Το ανερχόμενο νεαρό στέλεχος εταιρείας μπορεί να αγοράσει τα καλλυντικά της σε μια ακριβή φίρμα, ενώ η ταμίας των McDonalds σε κάποια φτηνή αλυσίδα καταστημάτων. Η μία ίσως είναι γραμμένη σε ένα ακριβό γυμναστήριο - κέντρο υγείας, ενώ η άλλη θα πρέπει να τα καταφέρει με το Home Gym που διαφημίζεται στα περιοδικά: και οι δύο στοχεύουν στο ίδιο γενικότερο αποτέλεσμα.

Στο καθεστώς της θεσμοποιημένης ετεροσεξουαλικότητας, η γυναίκα πρέπει να γίνεται «αντικείμενο και λεία» για τον άνδρα. Γι' αυτόν είναι τα μάτια της καθαρές λίμνες, τα μάγουλά της απαλά σαν του μωρού (Simone de Beauvoir). Στη σύγχρονη πατριαρχική κουλτούρα ένας πανοπτικός αρσενικός ειδήμων κατοικεί μέσα στη συνείδηση των περισσοτέρων γυναικών: βρίσκονται ακατάπαυστα μπροστά στο βλέμμα του και υπό την κρίση του. Η γυναίκα βιώνει το σώμα της ιδωμένο από κάποιον άλλον, έναν ανώνυμο πατριαρχικό Άλλο. Λέγεται συχνά πως «οι γυναίκες ντύνονται για τις άλλες γυναίκες». Υπάρχει κάποια αλήθεια σ' αυτό: ποια άλλη, πέρα από κάποια που ασχολείται με ένα εγχείρημα όμοιο με το δικό μου, θα μπορούσε να εκτιμήσει την περηφάνια μου που τα καταφέρνω τόσο καλά; Ωστόσο, οι γυναίκες γνωρίζουν για ποιον γίνεται αυτό το παιχνίδι: Ξέρουν ότι μια όμορφη νεαρή γυναίκα είναι πιθανότερο να γίνει αεροσυνοδός απ' ό,τι μια «συνηθισμένη», και ότι μια καλοδιατηρημένη γυναίκα μεγαλύτερης ηλικίας έχει περισσότερες πιθανότητες να κρατήσει τον σύζυγό της, απ' ό,τι μία που «έχει εγκαταλείψει τον εαυτό της».

Εδώ μπορεί κανείς να διαφωνήσει ότι η «παράσταση» για κάποιον άλλο σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει την κατωτερότητα εκείνου που δίνει την παράσταση απέναντι σε εκείνον στον οποίο απευθύνεται: ο ηθοποιός, για παράδειγμα, εξαρτάται από το κοινό του αλλά καθόλου δεν είναι κατώτερός του. Δεν ξεπέφτει λόγω αυτής του της εξάρτησης. Ενώ η θηλυκότητα είναι σαφώς κάτι επίσης προσπονητό, η αναλογία με το θέατρο δεν είναι τόσο ακριβής. Πρώτον, όπως ξαναείπα, ο αυτοκαθορισμός που θεωρούμε αναγκαίο

σε μια καλλιτεχνική καριέρα λείπει από εδώ: η θηλυκότητα ως θέαμα είναι κάτι στο οποίο ουσιαστικά επιβάλλεται σε κάθε γυναίκα να συμμετάσχει. Δεύτερον, η ακριβής φύση των κριτηρίων σύμφωνα με τα οποία κρίνεται μια γυναίκα, όχι μόνο το αναπτόφευκτο της ίδιας της κρίσης, αντανακλά καταφανείς ανισορροπίες στην κοινωνική ισχύ των φύλων, πράγμα που δεν χαρακτηρίζει τη σχέση καλλιτεχνών και κοινού. Η αισθητική της θηλυκότητας, για παράδειγμα, που σημαίνει ευθραυστότητα και έλλειψη μυϊκής δύναμης, παράγει γυναικεία σώματα που μπορούν ελάχιστα να αντισταθούν στη σωματική εκμετάλλευση, και η σωματική εκμετάλλευση των γυναικών από τους άνδρες όπως ξέρουμε είναι ευρύτατα διαδεδομένη. Είναι αλήθεια ότι η μόδα των γυμναστηρίων επιτρέπει στις γυναίκες να αναπτύξουν περισσότερη μυϊκή δύναμη και αντοχή απ' ό,τι επιτρεπόταν ως τώρα. Πράγματι, εικόνες γυναικών εμφανίζονται τώρα στα μέσα ενημέρωσης που προσπαθούν να ερωτικοποιήσουν αυτό το νέο μωδες σώμα. Αλλά η γυναίκα σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπεται να αναπτύξει περισσότερη μυϊκή δύναμη από τον σύντροφό της. Η νύφη που θα κουβαλούσε τρυφερά τον γαμπρό στο κατώφλι, είναι κωμική φιγούρα, όχι ρομαντική.

Υπό τη σύγχρονη «τυραννία του λεπτού σώματος» οι γυναίκες απαγορεύεται να γίνουν παχιές ή μεγαλόσωμες, πρέπει να καταλαμβάνουν όσο το δυνατόν λιγότερο χώρο. Το ίδιο το περίγραμμα της γυναίκας που αλλάζει όσο αυτή μεγαλώνει –πιο γεμάτο στήθος και πιο στρογγυλοί γοφοί– προκαλεί απέχθεια. Το σώμα το οποίο την κάνει να αισθάνεται υπό κρίση και αυστηρή πειθαρχία και το οποίο πρέπει να προσπαθήσει να αποδεχτεί σαν πρότυπο, είναι το σώμα μιας νεαρής έφηβης, ένα σώμα χωρίς σάρκα και ουσία, ένα σώμα που στο ίδιο του το περίγραμμα έχει εγγραφεί η εικόνα της ανωριμότητας. Η απαίτηση να διατηρήσει επιδερμίδα λεία και άτριχη συνηγορεί στο σενάριο της απειρίας, γιατί ένα σώμα παιδούλας πρέπει να συνοδεύεται από ένα πρόσωπο παιδούλας, ένα πρόσωπο που ποτέ δεν γερνά ή συνοφρυώνεται από σκέψεις. Το πρόσωπο της ιδανικής θηλυκής γυναίκας ποτέ δεν πρέπει να παρουσιάζει τα σημάδια του χαρακτήρα, της σοφίας και της εμπειρίας, που τόσο θαυμάζουμε στον άνδρα.

Η επιτυχία της εξασφάλισης ενός όμορφου και επιθυμητού σώματος χαρίζει στη γυναίκα την προσοχή και το θαυμασμό των άλλων, αλλά στην ουσία ελάχιστο σεβασμό και σπανίως κάποια κοινωνική δύναμη. Η προσπάθειά της να κατακτήσει την πειθαρχία του θηλυκού σώματος θα αποβεί άνευ σημασίας, απλώς και μόνο επειδή καταπιάνεται μ' αυτό: η δραστηριότητά της αποπνέει τη γενική απαξίωση οτιδήποτε γυναικειού. Παρά την αμείλικτη πίεση να «κά-

νουν το καλύτερο που μπορούν», οι γυναίκες γίνονται αντικείμενο γελοιοποίησης και περιφρόνησης για την ενασχόλησή τους με τέτοια «επουσιώδη» πράγματα όπως τα ρούχα και το μακιγιάζ. Επιπλέον, η στενή ταύτιση της γυναίκας με τη σεξουαλικότητα και το σώμα, σε μια κοινωνία που για αιώνες επέδειξε έντονη καχυποψία και για τα δύο, δεν βοηθάει και πολύ στην ανύψωση της κοινωνικής της θέσης. Ακόμη και τα πλέον λατρεμένα γυναικεία σώματα παραπονιόντουσαν συνήθως για την κατάστασή τους, με τρόπο που αποκαλύπτει μια σιωπηρή κατανόηση ότι υπάρχει κάτι ξεπεσμένο στο είδος της προσοχής που λάμβαναν.

Ωστόσο, είναι κυρίως στην περιορισμένη τους κινησιολογία και συμπεριφορά που φανερώνεται η κατώτερη υπόσταση του γυναικείου σώματος. Η τυπική γλώσσα του σώματος της γυναίκας, γλώσσα σχετικής έντασης και συστολής, γίνεται αντιληπτή ως γλώσσα υποταγής όταν συμβαίνει μεταξύ ανδρών, στις ανδρικές ιεραρχίες. Σε τέτοιες ομάδες, εκείνοι με το ανώτερο στάτους συνήθως υιοθετούν πιο χαλαρές και αναπαυτικές στάσεις: ο διευθυντής απλώνεται με άνεση πίσω από το γραφείο, ενώ ο υποψήφιος υπάλληλος κάθεται με ένταση άκαμπος στην άκρη της καρέκλας του. Άτομα ανώτερου στάτους επιτρέπεται να αγγίζουν τους υφισταμένους τους πιο πολύ απ' ό,τι αυτοί τα αγγίζουν, δέχονται περισσότερη οπτική επαφή και χαμόγελα από τους κατώτερους τους απ' όσο έχει παρατηρηθεί να προσφέρουν (Nancy Henley). Η συμπεριφορά τους δηλώνει αυτοπεποίθηση και ευκολία, ειδικά ευκολία πρόσβασης στον Άλλο. Η γυναικεία συνεσταλμένη στάση και κίνηση είναι αναμφισβήτητα υπερκαθορισμένη: το γεγονός ότι οι γυναίκες έχουν την τάση να στέκονται και να κάθονται με πόδια, χέρια, γόνατα, κοντά ή κολλημένα το ένα στο άλλο, μπορεί να αποτελεί μια κωδικοποιημένη δήλωση σεξουαλικής επιφυλακής, σε μια κοινωνία που ακόμα διατηρεί διττό κριτήριο στο πεδίο της σεξουαλικότητας, ή μια προσπάθεια, μάλλον ασύνειδη, να προφυλάξουν τη γεννητική περιοχή. Στην τελευταία περίπτωση, η σφιχτή και περιορισμένη στάση της γυναίκας μπορεί να θεωρηθεί έκφραση της ανάγκης της να απωθήσει πραγματική ή συμβολική σεξουαλική επίθεση. Ό,τι διαστάσεις και να αποδοθούν στην τελική ένδειξη φόβου ή υποταγής, ένα πράγμα είναι σαφές: η γλώσσα του σώματος της γυναίκας μιλά εύγλωττα, αν και σιωπηρά, για την κατώτερη θέση της στην ιεραρχία των φύλων.

VI.

Αν αυτά που περιγράψαμε αποτελούν αυθεντική πειθαρχία –ένα σύστημα, με τα λόγια του Foucault «μικροεξουσίας» που είναι στην ουσία του ασύμμετρο και μη εξισωτικό–, ποιοι είναι λοιπόν αυτοί που την

ασκούν; Ποιος είναι ο ανώτερος αξιωματικός στο πειθαρχικό καθεστώς της θηλυκότητας; Ιστορικά, ο νόμος είχε κάποια αρμοδιότητα να επιβάλλει την πειθαρχία: σε περασμένες εποχές, για παράδειγμα, άτομα που εμφανίζονταν δημοσίως ντυμένα με ρούχα του αντίθετου φύλου, μπορούσαν να συλληφθούν. Ενώ οι θιασώτες της παρενδυσίας (cross-dressers) υφίστανται ακόμη παρενοχλήσεις, το είδος της πειθαρχίας για το οποίο συζητούμε δεν είναι αρμοδιότητα της αστυνομίας ή των δικαστηρίων. Γονείς και δάσκαλοι, βεβαίως, έχουν έντονη επιρροή, υποδεικνύοντας στα κορίτσια να φέρονται σεμνά και γυναικεία, να «χαμογελούν όμορφα», να κάθονται με τα πόδια κλειστά. Η επιρροή των μέσων ενημέρωσης είναι επίσης διαβρωτική, κατασκευάζοντας μια εικόνα του γυναικείου σώματος ως θέαμα, και δεν είναι επίσης δυνατόν να αγνοήσουμε το ρόλο που παίζουν οι «ειδικοί ομορφιάς» ή εμβληματικά δημόσια πρόσωπα όπως η Jane Fonda.

Κανένα όμως από αυτά τα άτομα –ο σύμβουλος περιποίησης προσώπου, ο γονέας, ο αστυνομικός– δεν ασκεί το είδος εξουσίας που έχουν συνήθως όσοι διευθύνουν θεσμούς πειθάρχησης απλούστερου τύπου. Η πειθαρχική εξουσία που εγγράφει η θηλυκότητα στο γυναικείο σώμα βρίσκεται παντού και πουθενά. Ο ασκών την πειθαρχία είναι ο καθένας και κανένας. Γυναίκες που θεωρούνται υπέρβαρες, για παράδειγμα, αναφέρουν ότι δέχονται τακτικά προτροπές να ξεκινήσουν δίαιτα, ακόμη κι από άτομα που γνωρίζουν ελάχιστα. Αυτές οι παρενοχλήσεις συχνά απαλύνονται από αναφορές στη φυσική ομορφιά που απλώς περιμένει να αναδυθεί: «Ο κόσμος έλεγε πάντοτε ότι έχω όμορφο πρόσωπο, και “αν μόνο έχανε βάρος, θα ήσουν τόσο όμορφη”» (Marcia Millman). Εδώ, ο «κόσμος» –φίλοι και απλές γνωριμίες εξίσου– δρουν ενισχύοντας τα κυρίαρχα κριτήρια για το μέγεθος του σώματος.

Ο Foucault τείνει να ταυτίζει την επιβολή πειθαρχίας στο σώμα με τη λειτουργία ορισμένων θεσμών, π.χ. του σχολείου, του εργοστασίου, της φυλακής. Κάνοντας ωστόσο αυτή την ταύτιση, παραβλέπει το βαθμό κατά τον οποίο η πειθαρχία μπορεί και να βρίσκεται εκτός θεσμικών περιορισμών, όσο και να υπόκειται σ' αυτούς. Η ανωνυμία της πειθαρχικής εξουσίας και η ευρεία εξάπλωσή της καθιστούν δύσκολη την σε βάθος κατανόηση της υποτέλειας των γυναικών. Η απουσία επίσημης θεσμικής δομής και αρχών εξουσιοδοτημένων να εκτελούν θεσμικές εντολές δημιουργεί την εντύπωση ότι η συγκρότηση της θηλυκότητας είναι είτε εντελώς εθελοντική είτε φυσική. Οι διάφορες αντιλήψεις για την «πειθαρχία» είναι εδώ ενδεικτικές. Αφ' ενός η πειθαρχία είναι κάτι που επιβάλλεται στα υποκείμενα ενός συστήματος εξουσίας «που είναι στην ουσία του ασύμμετρο και μη εξισω-

τικό». Μαθητές, κατάδικοι, στρατιώτες, υπόκεινται σε τέτοιου είδους πειθαρχία. Όμως η πειθαρχία μπορεί να αναζητηθεί και εθελοντικά – για παράδειγμα, όταν ένα άτομο αναζητά μύηση στην πνευματική πειθαρχία του βουδιστικού ζεν. Η πειθαρχία μπορεί φυσικά να είναι δύο σε ένα: ο εθελοντής/η εθελόντρια μπορεί να αναζητά τη σωματική και επαγγελματική άσκηση που του προσφέρει ο στρατός, χωρίς να παύει ο στρατός να αποτελεί το εργαλείο με το οποίο ο ίδιος και άλλα άτομα της κοινωνικής του τάξης παραμένουν σε πειθαρχημένη υποτέλεια. Η γυναικεία σωματική πειθαρχία έχει αυτόν τον διπλό χαρακτήρα: από τη μία, καμία δεν ξεκινά να κάνει αποτρίχωση με ηλεκτρόλυση με το πιστόλι στον κρόταφο, και δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την πρωτοβουλία και επινοητικότητα που επιδειχνουν αμέτρητες γυναίκες προκειμένου να οικειοποιηθούν τα τελετουργικά της ομορφιάς. Παρ' όλ' αυτά, στο βαθμό που οι πειθαρχικές πρακτικές της θηλυκότητας παράγουν ένα «υποταγμένο και εξασκημένο», ένα υποδεέστερο σώμα, πρέπει να γίνουν αντιληπτές ως πτυχές μιας πολύ ευρύτερης πειθαρχίας, ενός καταπιεστικού και άνισου συστήματος σεξουαλικής καθυπόταξης. Αυτό το σύστημα αποσκοπεί στη μετατροπή των γυναικών σε πειθήνιες και ενδοτικές συνοδούς των ανδρών, κι αυτό είναι τόσο βέβαιο όσο και το ότι ο στρατός αποσκοπεί στη μετατροπή των νεοσυλλέκτων σε στρατιώτες.

Η μεταμόρφωση βέβαια ενός ατόμου σε σωστό θηλυκό σώμα μπορεί να αφορά κάποια ή όλες τις παρακάτω περιπτώσεις: μια τελευταία ενηλικίωση, υιοθέτηση και εξύμνηση μιας συγκεκριμένης αισθητικής, έναν τρόπο επίδειξης του οικονομικού και κοινωνικού στάτους, ένα είδος θριάμβου έναντι άλλων γυναικών στον ανταγωνισμό για κάποιον άνδρα ή θέση εργασίας, ή μια ευκαιρία για ανώριμα ναρκισσιστική απόλαυση. Η κοινωνική κατασκευή του θηλυκού σώματος είναι όλα αυτά τα πράγματα, αλλά στη βάση της είναι και πειθαρχία, και μάλιστα πειθαρχία μεγάλης ανισότητας. Η απουσία επίσημα αναγνωρισμένων «πειθαρχητών» και κυρώσεων, απλώς και μόνο αποκρύπτει το βαθμό στον οποίο η προσταγή για προσαρμογή στη «θηλυκότητα» εξυπηρετεί το συμφέρον της εξουσίας. Τα πάντα συνεργάζονται γι' αυτό το ψέμα: το μακιγιάζ θεωρείται απλώς ένα καλλιτεχνικό παιχνίδι. Το πρώτο της ζευγάρι ψηλοτάκουνα παπούτσια είναι δήθεν ένα αθώο δείγμα ενηλικίωσης και όχι το σύγχρονο αντίστοιχο του δεσπίματος ποδιών.

Γιατί δεν είναι όλες οι γυναίκες φεμινίστριες; Στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες δεν αποτελεί πια κανόνα το να κάθονται «φρόνιμα» οι γυναίκες μπροστά στο φόβο της εκδικητικής βίας των ανδρών. Η κακομεταχείριση που υφίστανται δεν είναι αυτή των μαύρων της Νότιας Αφρικής επί συστήματος apartheid. Ούτε αρκεί να πούμε ότι η

ψευδής συνείδηση που εμφυσά στη γυναίκα η πατριαρχική ιδεολογία είναι το θεμέλιο της καθυπόταξής της. Χωρίς να αρνούμαστε, βέβαια, ότι οι γυναίκες συχνά υφίστανται θηριώδη βία από τους άνδρες, ή ότι γυναίκες και άνδρες εξίσου έχουν ενστερνιστεί πλήρως την ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης πραγμάτων όσον αφορά την ταυτότητα του φύλου. Εκείνο που ισχυρίζομαι είναι πως για την επαρκή κατανόηση της καταπίεσης των γυναικών χρειάζεται να λάβουμε υπόψη το βαθμό στον οποίο, όχι μόνο οι ζωές των γυναικών αλλά και οι ίδιες οι υποκειμενικότητές τους, δομούνται μέσα σε ένα σύνολο πρακτικών συστηματικής υποκρισίας. Η γυναικεία πειθαρχία του σώματος είναι μια σημαντική περίπτωση: οι πρακτικές που κατασκευάζουν αυτό το σώμα παρουσιάζουν δημόσια έναν στόχο και χαρακτήρα πραγματικά πολύ απομακρυσμένο, ριζικά διαφορετικό, από τη δημόσια λειτουργία τους. Από αυτή την άποψη, το σύστημα της καθυπόταξης με βάση το φύλο, όπως το παζάρι των μισθών στον καπιταλισμό, καταδεικνύει με τον δικό του τρόπο την παλιά σύγκρουση ανάμεσα στο είναι και στο φαίνοσθαι: οι φαινομενικές μορφές με τις οποίες παρουσιάζεται είναι συχνά εντελώς διαφορετικές από τις πραγματικές σχέσεις που διαμορφώνουν τη βαθύτερη δομή τους.

VII.

Η απουσία επίσημων κυρώσεων δεν σημαίνει ότι η γυναίκα που δεν καταφέρνει ή δεν προτίθεται να υποβάλει τον εαυτό της στην αρμόζουσα πειθαρχία του σώματος δεν θα αντιμετωπίσει καθόλου κυρώσεις. Αντιθέτως, αντιμετωπίζει μια πολύ σημαντική ποινή σε έναν κόσμο όπου κυριαρχούν οι άνδρες: χάνει το ανδρικό πατρונάρισμα. Για την ετεροσεξουαλική γυναίκα αυτό μπορεί να σημαίνει την απώλεια μιας προσωπικής σχέσης που έχει μεγάλη ανάγκη. Για τις ετεροσεξουαλικές αλλά και τις λεσβίες, σημαίνει και μια ευρύτερη κοινωνική περιθωριοποίηση.

Όπως προείπα, οι γυναίκες αυτοτιμωρούνται για την αποτυχία τους να συμμορφωθούν. Η αυξανόμενη βιβλιογραφία για το μέγεθος του γυναικείου σώματος βρίθει δύσκολα εκμαιευμένων εξομολογήσεων ντροπής για τα παραπάνω κιλά:

«Ένιωθα άχαρη και τεράστια. Ένιωθα ότι θα 'πεφτα πάνω σε έπιπλα, αντικείμενα, καρέκλες, ότι δεν θα χωρούσα στο Φολκσβάγκεν, ειδικά στην περίπτωση που κόσμος προσπαθούσε να συνωστισθεί στο πίσω κάθισμα. Ένιωθα ότι καταλάμβανα όλο το δωμάτιο... Ένιωθα αηδιαστική και άξεστη. Το καλοκαίρι ζεσταινόμουν και ιδρώνα και ήξερα ότι ο κόσμος έβλεπε τον ιδρώτα μου σαν απόδειξη της παχυσαρκίας μου» (Marcia Millman).

«Νιώθω τόσο απαίσια με την εμφάνισή μου που έχω κόψει κάθε επαφή με το

σώμα μου. Λειτουργώ από το λαιμό και πάνω. Δεν κοιτάζω σε καθρέφτες. Δεν θέλω να ξοδεύω χρόνο σε αγορές ρούχων. Δεν θέλω να ξοδεύω χρόνο στο μακιγιάζ, γιατί μου είναι επώδυνο να κοιτάζω τον εαυτό μου» (Marcia Millman).

«Δεν αντέχω άλλο να κοιτάζω τον εαυτό μου... Όποτε πρέπει να κοιτάζω στον καθρέφτη για να χτενιστώ, δένω μια μεγάλη πετσέτα γύρω από το λαιμό μου. Ακόμα και τη νύχτα φοράω το νυχτικό μου χωρίς να βγάλω μπλούζα και παντελόνι. Έχω πολύ καιρό να κοιτάζω πραγματικά το σώμα μου» (Kim Chernin).

Το βάθος της ντροπής αυτών των γυναικών είναι ενδεικτικό του πόσο οι γυναίκες έχουν ενσωματώσει τα πατριαρχικά κριτήρια για το αποδεκτό σώμα. Μια συνολικότερη εξέταση του τι σημαίνει «εσωτερικευση» μπορεί να φωτίσει την ερώτηση που τέθηκε προηγουμένως: Γιατί δεν είναι κάθε γυναίκα φεμινίστρια;

«Εσωτερικεύω» σημαίνει ενσωματώνω κάτι στη δομή του εαυτού μου. Λέγοντας «δομή του εαυτού» αναφέρομαι στους τρόπους αντίληψης και αυτο-αντίληψης που επιτρέπουν σε έναν εαυτό να διαφοροποιείται και από άλλους εαυτούς και από πράγματα που δεν είναι εαυτοί. Ένας αφηρημένος αρσενικός παρατηρητής καταφέρνει να κατασκευάσει τη συνείδηση της γυναίκας για τον εαυτό της ως σωματικό ον.¹ Αυτή, λοιπόν, είναι μία έννοια της «εσωτερικευσης». Η αίσθηση του εαυτού ως διακριτής και πολύτιμης ατομικότητας εξαρτάται στενά όχι μόνο από την αίσθηση του πώς γίνεται αντιληπτός ο εαυτός, αλλά και από το τι ξέρει κανείς, ειδικά το τι ξέρει κανείς να κάνει. Αυτή είναι η δεύτερη έννοια της «εσωτερικευσης». Όποιο και αν είναι το τελικό αποτέλεσμα, η πειθαρχία μπορεί να παρέχει στο άτομο στο οποίο επιβάλλεται την αίσθηση της επιδεξιότητας καθώς και μια ασφαλή αίσθηση ταυτότητας. Εδώ υπάρχει μια αντίφαση: ενώ η επιβολή μιας τέτοιας πειθαρχίας μάλλον συντελεί σε μια ευρύτερη αποδυνάμωση του ατόμου, από την άλλη είναι δυνατόν να βοηθήσει το άτομο να αναπτύξει εσωτερικές δυνάμεις. Οι γυναίκες, επομένως, όπως άλλες ατομικότητες, επενδύουν στη διατήρηση των δεξιοτήτων τους, ό,τι κι αν τους έχει κοστίσει να τις αποκτήσουν, και ανεξάρτητα από το ερώτημα, μήπως θα ήταν καλύτερα γι' αυτές, αν δεν ήταν κατ' αρχήν υποχρεωμένες από το κατασκευασμένο κοινωνικά φύλο τους να τις αποκτήσουν. Επομένως, ο φεμινισμός, ιδίως ο πραγματικά ριζοσπαστικός φεμινισμός που αμφισβητεί την πατριαρχική κατασκευή του γυναικείου σώματος, απειλεί τις γυναίκες με την

¹ Βλ. το παράρτημα στη σελίδα 74: Η εικόνα της γυναίκας και το ανδρικό βλέμμα.

αφαίρεση μιας συγκεκριμένης δεξιότητάς τους, κάτι στο οποίο οι άνθρωποι φυσιολογικά αντιδρούν. Επιπλέον, θέτει υπό αμφισβήτηση εκείνη την πλευρά της ατομικής τους ταυτότητας που έχει συνδεθεί με την αίσθηση ότι αξίζουν κάτι.

Η αντίδραση που πηγάζει απ' τα παραπάνω πιθανόν να συνοδεύεται από απροθυμία να απαρνηθούν τα οφέλη της συμμόρφωσης. Απεναντίας, πολλές γυναίκες αντιστέκονται στην εγκατάλειψη της αισθητικής που επιβάλλει την προσαρμογή τους προκειμένου να γίνουν ωραίες. Αλλά υπάρχει ακόμα μια αιτία αντίδρασης, μια πιο κρυφή, ίσως, αλλά και πάλι άμεσα σχετιζόμενη με το ζήτημα της ταυτότητας και της εσωτερικεύσης. Η αίσθηση του να έχεις ένα σώμα που είναι «θηλυκό» –ένα σώμα κοινωνικά κατασκευασμένο μέσω των κατάλληλων πρακτικών– είναι στις περισσότερες περιπτώσεις κρίσιμη στον τρόπο που μια γυναίκα αισθάνεται τον εαυτό της ως θηλυκό και, εφ' όσον προς το παρόν οι άνθρωποι μπορούν να υπάρχουν μόνο ως θηλυκοί ή αρσενικοί, στο να αισθάνεται ότι υπάρχει, ότι είναι μια ατομικότητα. Κατέχοντας αυτό το σώμα είναι επιπλέον σημαντικό για την αίσθησή της ότι αποτελεί σεξουαλικά επιθυμητό και επιθυμών υποκείμενο. Επομένως, οποιαδήποτε πολιτική θέση στοχεύει στην αποσυναρμολόγηση του μηχανισμού που μετατρέπει το σώμα μιας γυναίκας σε «θηλυκό» σώμα, η γυναίκα μπορεί να την αντιλαμβάνεται ως απειλή απώλειας του φύλου και της σεξουαλικότητάς της, αν όχι πλήρους εκμηδένισής.

Οι κατηγορίες του ανδρισμού και της θηλυκότητας συντελούν σε κάτι παραπάνω από την απλή υποστήριξη της κατασκευής της ατομικής ταυτότητας: είναι κεντρικά συστατικά της ανεπίσημης κοινωνικής οντολογίας μας. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί σε κάποιο βαθμό το κατά τ' άλλα λαβυρινθώδες φαινόμενο της ομοφοβίας, αλλά και την αποστροφή που νιώθει πολύς κόσμος στο θέαμα γυναικών bodybuilders. Ούτε η ομοφυλόφιλη ούτε η μωώδης γυναίκα μπορεί να αφομοιωθεί εύκολα στις κατηγορίες που δομούν την καθημερινή ζωή. Η ριζοσπαστική φεμινιστική κριτική της θηλυκότητας, λοιπόν, αποτελεί κίνδυνο όχι μόνο για το πώς βιώνει η γυναίκα την ταυτότητά

της και για την αίσθηση ότι είναι επιθυμητή, αλλά και για την ίδια τη δομή του κοινωνικού σύμπαντος.

Φυσικά, πολλές γυναίκες είναι φεμινίστριες, υποστηρίζοντας ένα πρόγραμμα οικονομικής και πολιτικής μεταρρύθμισης στον αγώνα διεκδίκησης ισότητας με τους άνδρες. Πολλές όμως «μεταρρυθμιστριες» ή φιλελεύθερες φεμινίστριες (για την ακρίβεια, πολλές ορθόδοξες μαρξίστριες) τάσσονται υπέρ της άποψης ότι η θηλυκότητα μιας γυναίκας είναι συμβατή με τον απελευθερωτικό της αγώνα. Αυτές οι θεωρητικοί απορρίπτουν την πρότυπη θηλυκότητα που βασίζεται στην αντίληψη των «ξεχωριστών σφαιρών» και τον παραδοσιακό καταμερισμό της εργασίας βάσει του φύλου, ενώ αποδέχονται ταυτοχρόνως τα συμβατικά κριτήρια για την εμφάνιση του θηλυκού σώματος. Αν η ανάλυσή μου είναι σωστή, τέτοιοι είδους φεμινισμός πάσχει από έλλειψη συνοχής. Ο Foucault υποστηρίζει ότι η σύγχρονη αστική δημοκρατία αποτυγχάνει στο να ανακαλύψει πολιτικές μικροεξουσίες που βρίσκονται πέρα από το βασίλειο αυτού που συνηθώς ορίζεται ως το «πολιτικό». «Ο άνθρωπος για τον οποίο μας μιλούν, αυτός που καλούμαστε να απελευθερώσουμε», λέει, «είναι ήδη αυτός καθεαυτός το αποτέλεσμα μιας πολύ χειρότερης καθυπόταξης» (Foucault, *ό.π.*). Εάν, όπως προείπα, η γυναικεία υποκειμενικότητα αποτελείται, σε οποιοδήποτε βαθμό, από τις πειθαρχικές πρακτικές που κατασκευάζουν το θηλυκό σώμα, και συγκροτείται διά μέσου αυτών, όσα ο Foucault αποδίδει στον «άνθρωπο» (man) ισχύουν ακόμα περισσότερο στην περίπτωση «γυναίκα» (woman). Οι μαρξιστές κράτησαν την ανεπάρκεια ενός καθαρά φιλελεύθερου φεμινισμού: φτάσαμε στο ίδιο συμπέρασμα από διαφορετική οδό, αμφισβητώντας συγχρόνως εξίσου και την επάρκεια των παραδοσιακών μαρξιστικών συνταγών για τη γυναικεία απελευθέρωση. Οι φιλελεύθεροι κάνουν λόγο για ίσα δικαιώματα των γυναικών, οι παραδοσιακοί μαρξιστές για την είσοδο της γυναίκας στην παραγωγή ισότιμα με τους άνδρες, για την αναγνώριση ότι η οικιακή εργασία παράγει αξία και για την προλεταριακή επανάσταση. Κανείς δεν κάνει λόγο για την αποδόμηση των κατηγοριών του ανδρισμού και της θηλυκότητας. Η θηλυκότητα ως συγκεκριμένη επιλογή τού να υπάρχουν σωματικά θα πρέπει να ξεπεραστεί, με κατεύθυνση κάτι εντελώς διαφορετικό – όχι τον ανδρισμό, που με πολλούς τρόπους αποτελεί απλώς το αντικαθρέφτισμά της, αλλά μια ριζική, ασύλληπτη έως τώρα μεταμόρφωση του γυναικείου σώματος.

VIII.

Ο Foucault (*Εξουσία, Γνώση και Ηθική*) ισχυρίζεται ότι η μετάβαση από τις παραδοσιακές στις νεωτερικές κοινωνίες χαρακτηρίζεται

από βαθιά αλλαγή στον τρόπο άσκησης της εξουσίας, από αυτό που ονομάζει «αντιστροφή του πολιτικού άξονα της εξατομίκευσης». Σε παλιότερα αυταρχικά καθεστώτα, η εξουσία ενσαρκωνόταν στο πρόσωπο του μονάρχη και ασκούνταν πάνω σε ένα ευρύ ανώνυμο σώμα υπηκόων. Η παραβίαση του νόμου θεωρούνταν προσβολή στην επιβολή της συμμόρφωσης, στο παρελθόν ήταν συχνά ιδιαίτερα βάνασες, περιλαμβάνοντας εξωφρενικές βιαιοπραγίες κατά του σώματος, η εξουσία σε ένα τέτοιο σύστημα δρούσε με τρόπο τυχαίο και ασυνεχή. Το κοινωνικό σύνολο βρισκόταν σε μεγάλο βαθμό έξω από τον έλεγχό της.

Αντιθέτως, η νεωτερική κοινωνία βλέπει την αναγκαιότητα ολοένα και πιο επιθετικών μηχανισμών εξουσίας, για την άσκηση πολύ πιο στενού κοινωνικού και ψυχολογικού ελέγχου απ' ό,τι ήταν δυνατόν σε προηγούμενες εποχές. Στις νεωτερικές κοινωνίες, η εξουσία «κυκλοφορεί μέσω ολοένα και πιο εκλεπτυσμένων καναλιών, αποκτώντας πρόσβαση στα άτομα καθαυτά, στα σώματά τους, τις χειρονομίες τους και όλες τις καθημερινές δραστηριότητές τους» (Foucault ό.π.). Η εξουσία τώρα προσπαθεί να μεταμορφώσει το μυαλό των ατόμων που ίσως μπουν στον πειρασμό να της αντισταθούν, όχι απλώς να τιμωρήσει ή να φυλακίσει τα σώματά τους. Αυτό απαιτεί δύο πράγματα: πιο εκλεπτυσμένο έλεγχο του χρόνου του σώματος και των κινήσεών του – έναν έλεγχο που δεν μπορεί να πετύχει χωρίς ακατάπαυστη επιτήρηση και μια βαθύτερη κατανόηση του συγκεκριμένου προσώπου, της γένεσης και της φύσης της «περίπτωσης» του. Στην προσπάθειά της να εφαρμόσει αυτούς τους νέους μηχανισμούς, η εξουσία χρειάζεται μια νέα γνώση του ατόμου: έτσι γεννιούνται η νεωτερική ψυχολογία και κοινωνιολογία. Οι νέες μέθοδοι ελέγχου, είτε είναι επιφορτισμένες με τη συμμόρφωση, παραγωγή, εκπαίδευση είτε με την παροχή κοινωνικής πρόνοιας, μεταξύ τους είναι όμοιες: ασκούν εξουσία με τρόπο γραφειοκρατικό – απρόσωπο, συγκεντρωτικό και διαβρωτικό. Αυτό που συνέβη είναι μία αντιστροφή: η εξουσία τώρα έχει γίνει ανώνυμη, ενώ το σχέδιο ελέγχου έχει γεννήσει μια νέα ατομικότητα. Ουσιαστικά, ο Foucault πιστεύει ότι η λειτουργία της εξουσίας συγκροτεί την ίδια την υποκειμενικότητα του υποκειμένου. Εδώ επιστρέφει η εικόνα του Πανοπτικού: Γνωρίζοντας ότι πιθανόν αποτελεί αντικείμενο παρατήρησης από την κορυφή του πύργου ανά πάσα στιγμή, ο έγκλειστος αναλαμβάνει τη δουλειά της αστυνόμευσης του εαυτού του. Το εξεταστικό βλέμμα που είναι εγγεγραμμένο στην ίδια τη δομή του πειθαρχικού θεσμού εσωτερικεύεται από τον έγκλειστο: οι μοντέρνες τεχνολογίες συμπεριφοράς λοιπόν προσανατολίζονται στην παραγωγή απομονωμένων και αυτο-αστυ-

νομευόμενων υποκειμένων.

Οι γυναίκες έχουν τη δική τους εμπειρία του εκσυγχρονισμού της εξουσίας, εμπειρία που αρχίζει αργότερα, αλλά ακολουθεί από πολλές απόψεις την πορεία που σκιαγραφεί ο Foucault. Σε σημαντικό βαθμό, η συμπεριφορά της γυναίκας είναι τώρα πολύ λιγότερο ρυθμισμένη απ' ό,τι ήταν στο παρελθόν. Έχει μεγαλύτερη κινητικότητα, είναι λιγότερο περιορισμένη στην οικιακή σφαίρα. Απολαμβάνει πράγματα που για τις προηγούμενες γενιές θα θεωρούνταν αδιανόητη σεξουαλική ελευθερία. Το διαζύγιο, η πρόσβαση στη μισθωτή εργασία εκτός σπιτιού και η αυξανόμενη εκκοσμίκευση της σύγχρονης ζωής χαλάρωσαν την εξάρτησή της από την παραδοσιακή οικογένεια και, παρά τη σύγχρονη αναβίωση του φονταμενταλισμού, από την εκκλησία. Η εξουσία σ' εκείνους τους θεσμούς ασκούνταν από άτομα που γνώριζε. Σύζυγοι και πατεράδες επέβαλλαν την πατριαρχική εξουσία στην οικογένεια. Όπως στην αρχαιότητα, το σώμα της γυναίκας υφίστατο κυρώσεις σε περίπτωση ανυπακοής. Όχι το βασιλικό υποκείμενο του Foucault αλλά το Θεϊκό Υποκείμενο αποφάσισε και διέτασε ότι η επιθυμία της θα κατευθύνεται πάντοτε «προς τον σύζυγό της», ενώ ο παπάς της γνωστοποιούσε τις ειδικότερες προθέσεις του Θεού όσον αφορά το χώρο και τα καθήκοντά της. Τον καιρό που πολιτική και εκκλησιαστική εξουσία ήταν ακόμη αδιαχώριστες, τα άτομα που επίσημα ασκούσαν την εξουσία ήταν επιφορτισμένα και με το σωφρονισμό των ατίθασων γυναικών, τις οποίες, υποτίθεται, η οικογένεια είχε αποτύχει να συμμορφώσει.

Αντιθέτως, η πειθαρχική εξουσία που είναι ολοένα και πιο επιφορτισμένη με την παραγωγή της σωστά ενσάρκωμένης θηλυκότητας, είναι διάχυτη και ανώνυμη. Δεν υπάρχουν άτομα επίσημα εξουσιοδοτημένα να την ασκήσουν. Διακατέχει τους πάντες και κανέναν. Αυτή η πειθαρχική εξουσία είναι χαρακτηριστικά νεωτερική: δεν βασίζεται σε αυθαίρετες ή θεσμικές κυρώσεις, ούτε επιζητά τον περιορισμό της ελευθερίας του γυναικείου σώματος όσον αφορά τη μετακίνησή της από μέρος σε μέρος. Για όλους αυτούς τους λόγους, η εισβολή μιας τέτοιας εξουσίας στο σώμα είναι σχεδόν ολοκληρωτική: το γυναικείο σώμα εισέρχεται σε «ένα μηχανισμό εξουσίας που το εξερευνεί, το διαλύει και το ξαναδημιουργεί» (*Επιτήρηση και Τιμωρία*). Οι πειθαρχικές τεχνικές μέσω των οποίων συγκροτούνται τα «πειθήνια σώματα» των γυναικών στοχεύει σε έναν προγραμματισμό που είναι αδιάλειπτος και λεπτομερής – προγραμματισμό του μεγέθους του σώματος και της σιλουέτας, της όρεξής του, της στάσης, των χειρονομιών, της γενικής συμπεριφοράς στο χώρο και της εμφάνισης καθενός από τα ορατά του τμήματα.

Με το μετασχηματισμό των νεωτερικών βιομηχανικών κοινωνι-

ών και με την αντίσταση των ίδιων των γυναικών στην πατριαρχία, παλιότερες μορφές κυριαρχίας διαβρώθηκαν. Νέες μορφές ωστόσο αναδύθηκαν, εξαπλώθηκαν και εμποδίστηκαν. Δεν απαιτείται πια οι γυναίκες να είναι αγνές ή σεμνές, να περιορίζουν τη σφαίρα δραστηριότητάς τους στο σπίτι, ή ακόμη να πραγματώνουν την πρέπουσα θηλυκή τους μοίρα στη μητρότητα: η κανονιστική θηλυκότητα γίνεται όλο και πιο κεντρική στο σώμα της γυναίκας – όχι τα καθήκοντα και οι υποχρεώσεις της ή ακόμη και η ικανότητά της να γεννάει παιδιά, αλλά η σεξουαλικότητά της, ή μάλλον, ακριβέστερα, η υποτιθέμενη ετεροσεξουαλικότητα και η εμφάνισή της. Δεν είναι βέβαια καινούριο φαινόμενο η ενασχόληση των γυναικών με τη νεότητα και την ομορφιά. Το καινούριο είναι η αυξανόμενη εξουσία της εικόνας σε μια κοινωνία ολοένα και πιο προσανατολισμένη στα οπτικά media. Εικόνες κανονιστικής θηλυκότητας έχουν αντικαταστήσει τα θρησκευτικά κηρύγματα του παρελθόντος. Καινούρια επίσης είναι η εξάπλωση της πειθαρχίας σε όλες τις τάξεις γυναικών και η εκδίπλωσή της σε όλη τη διάρκεια της ζωής. Αυτό που ήταν παλιότερα ειδικότητα της αριστοκράτισσας ή της εταίρας, τώρα αποτελεί την καθημερινή υποχρέωση κάθε γυναίκας, είτε είναι γιαγιά είτε απλώς έφηβη.

Η υποταγή στη νέα πειθαρχική εξουσία σημαίνει ότι «ενημερώνεσαι για τις εξελίξεις», ότι «είσαι in». Όπως προείπα, ο τρόπος που μας παρουσιάζεται είναι συγκαλυμμένος. Είναι απόλυτα συμβατή με την τρέχουσα ανάγκη για μισθωτή εργασία της γυναίκας, τη λατρεία/ιδεολογία της νεότητας και του γυμνασμένου και υγιούς σώματος και την ανάγκη για ανεπτυγμένο καπιταλισμό με σκοπό τη διατήρηση υψηλών επιπέδων κατανάλωσης. Επιπλέον, η υποταγή εξοικονομεί δυνάμεις στην οικονομία του εξαναγκασμού: εφόσον είναι οι ίδιες οι γυναίκες που εξασκούν την πειθαρχία πάνω και ενάντια στα σώματά τους, οι άνδρες τη γλιτώνουν χωρίς απώλειες.

Η γυναίκα που ελέγχει το μακιγιάζ της εκατό φορές τη μέρα μήπως και της έτρεξε η μάσκαρα, που ανησυχεί ότι ο αέρας ή η βροχή θα της χαλάσει το χτένισμα, που κοιτάζει συχνά να δει αν της έφυγε πόντος απ' το καλσόν ή που αισθάνεται παχιά και ελέγχει οτιδήποτε τρώει, έχει γίνει, ακριβώς όπως και ο έγκλειστος του Πανοπτικού, ένα αυτο-αστυνομευόμενο υποκείμενο, ένα άτομο που με ζήλο αυτοεπιτηρείται ακατάπαυστα. Μια τέτοια αυτοεπιτήρηση είναι μια μορφή υποταγής στην πατριαρχία. Είναι επίσης και η αίσθηση που αντανακλάται στη συνείδηση της γυναίκας ότι βρίσκεται υπό επιτήρηση, με έναν τρόπο που ένας άνδρας δεν είναι, ώστε ακόμη κι αν η γυναίκα εξελιχθεί σε οτιδήποτε άλλο, δεν παύει να αποτελεί κυρίως ένα σώμα σχεδιασμένο να ευχαριστεί ή να εξάπτει. Για πολλές γυναίκες, επομένως, έχει συγκροτηθεί, με τα λόγια του Foucault (ό.π.), «μια κα-

τάσταση συνειδητής και διαρκούς ορατότητας που διασφαλίζει την αυτόματη αποτελεσματικότητα της εξουσίας». Εφόσον τα κριτήρια αποδοχής ενός σώματος ως θηλυκού είναι αδύνατο να πραγματοποιούν εντελώς, απαιτώντας όντως μια υπέρβαση της φύσης, μια γυναίκα είναι δυνατόν να ζησει μεγάλο μέρος της ζωής της με έντονο το συναίσθημα της σωματικής ατέλειας. Έτσι, ένας ακόμα ασφυκτικότερος έλεγχος του σώματος έχει ως κέρδος ένα νέο είδος ελέγχου της σκέψης.

Ο Foucault συχνά γράφει σαν η εξουσία να συγκροτεί τα άτομα πάνω στα οποία εξασκείται:

Δεν πρέπει να αντιλαμβανόμαστε την ατομικότητα σαν ένα είδος βασικού πυρήνα, πρωτογενούς ατόμου, πολλαπλού και αδρανούς υλικού στο οποίο η εξουσία έρχεται να επιβληθεί ή το οποίο ίσως πλήττει... Στην πραγματικότητα, πρόκειται ήδη για ένα από τα πρωταρχικά αποτελέσματα της εξουσίας ότι ορισμένα σώματα, ορισμένες χειρονομίες, ορισμένος λόγος, καταλήγουν να ταυτίζονται και να συντίθενται ως ατομικότητες (Επιτήρηση και Τιμωρία).

Παρ' όλ' αυτά, αν οι ατομικότητες συντίθεντο εξ ολοκλήρου από το καθεστώς εξουσίας-γνώσης που περιγράφει ο Foucault, δεν θα είχε νόημα να μιλούμε καν για αντίσταση στην πειθαρχία. Ο Foucault κάποιες φορές βρίσκεται στα όρια να μας αρνηθεί το λεξιλόγιο ανάλυσης της φύσης και του νοήματος αυτών των περιοδικών αρνήσεων του ελέγχου, οι οποίες σημαδεύουν την πορεία της ανθρώπινης ιστορίας, όσο και η επιβολή του ελέγχου.

Ο Peter Dews κατηγορεί τον Foucault για έλλειψη θεωρίας για το «λιμπιντικό σώμα», που σημαίνει το σώμα πάνω στο οποίο επιβάλλεται η πειθαρχία και η θεμελιώδης παρόρμηση του οποίου για αυθορμητισμό και ευχαρίστηση ενδέχεται ίσως να αποτελέσει πεδίο αντίστασης.

Τα σώματα των γυναικών, λοιπόν, δεν αγανακτούν ενάντια στον πόνο, το σφίξιμο, την πλήξη, την ημι-λιμοκτονία και τη διαρκή αυτοεπιτήρηση στις οποίες είναι καταδικασμένες; Βεβαίως, αλλά η εξέγερση καταστέλλεται κάθε φορά που μια γυναίκα πιάνει στα χέρια της το τσιμπιδάκι για τα φρύδια ή βάζει μπρος μια καινούρια δίαιτα. Η αυστηρότητα ενός καθεστώτος από μόνη της δεν εγγυάται την απόρριψή του, γιατί οι ταλαιπωρίες γίνονται ανεκτές αν θεωρούνται απαραίτητες ή αναπόφευκτες.

Ενώ η «φύση», με τη μορφή του «λιμπιντικού» σώματος, ίσως δεν είναι η πηγή της εξέγερσης ενάντια στον «πολιτισμό», η κυριαρχία (και η πειθαρχία που απαιτεί) δεν επιβάλλεται ποτέ χωρίς κάποιο κόστος. Ιστορικά, οι μορφές και περιστάσεις αντίστασης είναι πολύ-

μορφες. Μερικές φορές, στιγμές αντίστασης φαίνεται να ξεπηδούν από την επιβολή νέων και αντιφατικών παραγόντων στις ζωές των εξουσιαζομένων: η ανπιπαράθεση του παλιού με το νέο και η ασυνέχεια ή «αντίφαση» που προκύπτει πιθανόν να καθιστούν την υποταγή στο παλιό να μοιάζει όλο και λιγότερο αναγκαία. Στην παρούσα στιγμή, ένας πιθανότατα σημαντικός παράγοντας στην αδιάλειπτη και κλιμακούμενη αντικειμενοποίηση των γυναικείων σωμάτων –η αυξανόμενη ανεξαρτησία των γυναικών– προξενεί σε πολλές γυναίκες μια αίσθηση ασυνέχειας που αμφισβητεί το νόημα και την αναγκαιότητα της παρούσας πειθαρχίας. Καθώς οι γυναίκες (μολονότι πρόκειται για μια μικρή μειονότητα) αρχίζουν να πραγματώνουν έναν πρωτοφανή πολιτικό, οικονομικό και σεξουαλικό αυτοπροσδιορισμό, υποφέρουν ακόμα από το κυρίαρχο βλέμμα της πατριαρχίας. Αυτό είναι το κίνητρο –και όχι το «λιμπιντικό» σώμα– που προκαλεί, εδώ κι εκεί, κυψέλες αντίστασης.

Βιβλιογραφία

- Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of Prison*, New York 1979.
- Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and other writings, 1972-1988*, Brighton 1980.
- Susan Bordo, *Anorexia nervosa: psychopathology as the crystallization of culture*, 1985-86.
- Sandra Lee Bartky, *Narcissism, Femininity and Alienation*, στο: *Social Theory and Practice*, 1982.
- Judith Butler, *Embodied identity in de Beauvoir's "The second sex"*, Pacific Division, 1985.
- Marianne Wex, *Let's take back our space: "Female" and "Male" Body Language as a Result of Patriarchal Structures*, Frauenliteraturverlag Hermine Fees, Berlin 1979.
- Nancy Henley, *Body Politics*, Englewood-Cliffs, N.J. 1977.
- Simone de Beauvoir, *The second sex*, New York 1968.
- Marcia Millman, *Such a pretty face: being fat in America*, W.W. Norton, N.Y. 1980.
- Kim Chernin, *The obsession: Reflections on the tyranny of slenderness*, Harper and Row, N.Y. 1981.
- Mihailo Markovic, *Women's Liberation and Human Emancipation*, στο: *Women and Philosophy*, New York 1976.
- Peter Dews, *Power and subjectivity in Foucault*, 1984.
- Monica Wittig, *The Lesbian Body*, New York 1976.
- Iris Young, *Throwing like a girl: a phenomenology of feminine body compartment, motility and spatiality*, Human Studies 3, 1980.

σώμα φύλο σεξουαλικότητα

Το «φύλο, σώμα, σεξουαλικότητα» κυκλοφόρησε τον απρίλη του 2006 στη Θεσσαλονίκη. Εκ-φυλίστηκαν: λύδια, σούλα, φραντσέσκα.
Οι εικόνες είναι της Anke Feuchtenberger.
Η έκδοση είναι copy-free.
Για επικοινωνία: ekfyles@yahoo.com